

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ

Курочкін О. В.

**РІЗДВЯНИЙ ВЕРТЕП:
ШЛЯХИ ІСТОРИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ**

Монографія

Київ
Видавництво Ліра-К
2022

**УДК 398.332.416:792.246(091)
К935**

Рецензенти:

А. І. Іваницький – доктор мистецтвознавства, професор, член-кореспондент НАН України;

С. Ж. Пустовалов – доктор історичних наук, професор;

М. Р. Селівачов – доктор мистецтвознавства, професор.

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Київського національного університету культури і мистецтв
протокол № 9 від 29.12.2021 р.*

Курочкін О. В.

К935 Різдвяний вертеп: шляхи історичної трансформації : монографія /
О. В. Курочкін. – Київ : Видавництво Ліра-К, 2022. – 188 с.

ISBN 978-617-520-243-2

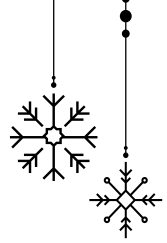
У монографії на основі міждисциплінарного підходу простежено шляхи генези й еволюції різдвяного вертепу в країнах Європи, зокрема в Україні. Конкретно-історичний аспект дослідження передбачає не тільки узагальнення певного масиву фактів, а й аксіологічний аналіз з метою визначення реліктових і життєздатних форм народної культури.

УДК 398.332.416:792.246(091)

ISBN 978-617-520-243-2

© Курочкін О. В., 2022

© Видавництво Ліра-К, 2022

Зміст

Вступ.....	4
Розділ 1.	
Європейські мандри різдвяних «ясел».....	7
Розділ 2.	
Нові підходи до генези українського вертепу.....	19
Розділ 3.	
Система етнічних образів вертепу	31
Розділ 4.	
Вертеп як форма побутової релігійності	51
Розділ 5.	
Мистецтво моделювання різдвяних композицій	63
Розділ 6.	
Вертеп літературний і політичний	81
Колядки	95
Ілюстрації.....	107

Вступ

Свято, як і кожне соціальне явище, історично обумовлене, його зміст і форми змінюються в залежності від конкретної історичної ситуації, не останню роль у цьому відіграє соціально-економічний фактор, конкретна визначеність суспільства.

Разом з тим свята і обряди належать до тих компонентів культури, що характеризуються відносною незалежністю від формаційних зрушень у розвитку людства. Незважаючи на цю «автономність», вони несуть на собі прикмети певного часу, по-своєму відображають загальні тенденції цивілізаційного прогресу, реагують на запити відповідного часу і середовища.

Як відомо, офіційна влада СРСР – УРСР планомірно і послідовно здійснювала політику примусової секуляризації населення. У руслі цієї політики впродовж всього існування комуністичного режиму проводився жорсткий курс на заборону та витіснення з побуту (насамперед громадського) всіх проявів релігійної святковості та обрядовості. Під неослабним контролем ідеологічної цензури знаходились діяльність як християнських, так і нехристиянських конфесій і деномінацій.

Релігійна ситуація в Україні кардинально змінилася після набуття незалежності, коли у загальнодержавному масштабі був задекларований відхід від тоталітарного минулого й пріоритет загальнолюдських демократичних цінностей. Відродження незалежної України викликало хвилю національного і релігійного піднесення, яка стимулювала повернення людей до своїх історичних коренів, до репресованих радянською владою християнських традицій, свят і обрядів. Враховуючи запити основної маси населення країни й радикальну зміну суспільно-історичних векторів розвитку, Верховна Рада України вже 1990 р. проголосила Різдво, Великдень, Трійцю офіційними державними святами з вихідним днем. Таким чином на законодавчому рівні було підведено ризику під 70-літнім періодом панування войовничого безбожництва й закладено фундамент нової системи державних свят української нації.

Офіційний статус головних християнських свят у незалежній Україні відкрив широку дорогу для повної «реабілітації» всього арсеналу багатих народних художньо-естетичних та фольклорно-етнографічних традицій. Цей, безумовно, творчий процес, що носить скоріше стихійний ніж плановий характер, заслуговує пильної уваги науковців.

Нижче будемо розглядати прагматику синтезу етнічних і конфесійних традицій, процеси еволюції й трансформації явищ вітчизняної духовної спадщини на прикладі різдвяного вертепу. Конкретно-історичний аспект дослідження передбачає не лише узагальнення певного масиву фактів, а й їх аксіологічний (оціночний) аналіз з метою визначення реліктових (віджилих) і життєздатних форм народної культури в умовах побудови демократичного цивілізованого суспільства, орієнтованого на утвердження цінностей європейського гуманізму.

Термін «вертеп» неоднозначний в семантиці української мови. За ним стоять кілька взаємопов'язаних понять: 1) печера; 2) народна драматична вистава, яку виконують на Різдво Христове; 3) вид самобутнього фольклорного театру; 4) макет будиночку (церкви або палацу), в якому розміщуються рухомі або нерухомі ляльки-маріонетки; 5) група костюмованих учасників колядних обходів, що представляє різдвяну містерію, а також сцени з народного життя.

Дещо іншу класифікацію вертепу запропонував фольклорист Й. Федас. Він виділяє за способом реалізації і сценічного втілення такі форми народного театру:

Мімодрама або пантоміма. Тут релігійні та мирські елементи переплітаються. Ролі виконують ляльки під спів хору.

Ляльковий вертеп. Релігійна та мирська частини розмежовані. Сценою є невеличкий будиночок. Всі ролі виконують рухомі ляльки, яких водить ляльковод.

Живий вертеп, в якому ролі виконують люди.

Комбінована форма, при якій поєднується гра людей і гра ляльок¹.

Варто зазначити, що дану класифікацію Й. Федас не вважав досконалою, оскільки між виділеними ним формами «немає різкої межі».

Проблема класифікації різних форм і типів інтерпретації вертепної містерії на сьогодні остаточно не вирішена та потребує подальших досліджень.

¹ Федас Й. Ю. Український народний вертеп. – К., 1987. – С. 28.

Розділ 1

Європейські мандри різдвяних «ясел» (до історії вертепу)

Культурні традиції та символи здатні виконувати одночасно різні функції: комунікативну, релігійну, естетичну, етнологічну, сигніфікативну тощо. У зв'язку з цим актуалізується потреба їх комплексного, міждисциплінарного дослідження, що взагалі є характерною тенденцією сучасної науки.

Яскравим прикладом може служити звичай встановлення різдвяних «ясел» або різдвяного вертепу. Він добре відомий багатьом європейським народам, що сповідують християнство, передусім римокатоликам і греко-католикам.

Різдвяні «ясла» – медіатор між світом священного і земного, вони моделюють важливий фрагмент євангельської історії, а саме – чудесне народження Ісуса Христа. Маючи наднаціональну (загальнохристиянську) цінність, цей рукотворний предмет виступає і як оригінальний артефакт і сакральний об'єкт вшанування з боку представників релігійної громади.

Вертепну скриньку або «ясла» можна з повним правом віднести до предметів з високим семиотичним статусом. «По суті справи, – зазначає А. Байбурін, – це не «речі», а знаки, оскільки їх «речовинність», утилітарність прагне до нуля (у всякому випадку з сучасної точки зору), у той час як «знаковість» виражена максимально. Подібні речі звичайно беззастережно включаються у духовну культуру»¹. Культурні традиції, як і технологічні новації, народившись у якомусь певному місці, можуть розповсюджуватися дуже широко, долаючи державні та етнічні кордони. Цікаво простежити як поступово формувався культурний ареал звичаєвості різдвяних «ясел» на теренах Європи.

Щорічно, 24 грудня на католицький Свят-вечір, у центрі Рима перед собором св. Петра відбувається глибоко символічне дійство. Тут встановлюють презепе – скульптурну композицію Різдва Христового. Рівно о 12 годині вночі, коли у соборі під час святкової меси сповіщається Благая вість про народження Христа, у «ясла» цього презепе урочисто покладають фігурку Богонемовляти.

Презепе – типово італійське явище, схоже з українським вертепом. Сам термін (від латин. – praesepium, ясла) має давні історичні та релігійні джерела. Привід для вшанування місця й обставин появи на світ Ісуса Христа дає відомий біблійний текст: «І породила вона свого Первенця Сина, і його сповила, і до ясел поклала його – бо в заїзді місця не стало для них...» (Євангелія від св. Луки 2.7).

Ясла у первинному значенні це жолоб для годівлі худоби (згадаймо відомий вираз – «Хіба ревуть воли як ясла повні?»). Варто зауважити, що в західноримській традиції місцем народження Христа, як правило, вважається хлів (звідси осел і віл), на відміну від Східної Церкви, яка дотримується догмату про появу Спасителя у печері серед скель, де в погану погоду зазвичай ховалися пастухи зі стадом. У практиці візуального відтворення Різдва професійними і народними митцями обидва згаданих локативи чітко не розмежовувалися.

Італія по праву вважається батьківщиною традиції образотворчого показу у католицьких храмах різдвяного презепе. Вона започаткована у далекому 1223 році у містечку Греччино, де св. Франциск Асизський вперше відтворив наочно згадану у Євангелії сцену народження Ісуса Христа. Відтоді цей сюжет набув значення одного з першорядних у релігійному мистецтві. Упродовж віків у різних областях Італії місцеві майстри створювали моделі презепе з дерева,

¹ Байбурін А. К. Семиотические аспекты функционирования вещей // Этнографическое изучение знаковых средств культуры. – Л., 1989, С. 73.

теракоти й інших матеріалів. Будучи наївним виразом релігійних почуттів, презепе став не лише символом Різдва, але й чудовим взірцем національної історико-художньої ремісничої школи.

Барвисту панораму величезної культурної спадщини Італії продемонструвала виставка художніх вертепів, показана у 2005–2007 роках спочатку у Москві, а потім у Санкт-Петербурзі.² Це унікальне зібрання робіт вражає своєю творчою довершеністю, смаком, органічним сплавом євангельських і світських мотивів. Представлені шедеври з повним правом можна розглядати не лише як зразки релігійного мистецтва, а й як цінні етнографічні та антропологічні документи, що дозволяють ознайомитися з характерними звичаями та костюмами населення Апенінського півострову. Яскравою самобутністю відзначаються презепе різних ремісничих шкіл: від неаполітанської до сіцилійської, від південнотирольської до апулійської, від лігурійської до болонської.

Невипадково одним з центральних експонатів виставки у Музеї Етнографії Росії (Санкт-Петербург) став неаполітанський презепе XVIII ст. з його 120-ма вишуканими статуетками із 40 квадратними метрами сценографічного фону. Вражає вміння народних майстрів наблизити священну історію до реалій повсякденного життя: вони зуміли реалістично відтворити у презепе типовий ландшафт Кампанії з різними персонажами, зайнятими своїми щоденними справами. Цікаво, що неаполітанський презепе найбільший серед представлених до показу: його розміри 650 x 450 x 350 см.

У 1787 році, подорожуючи Італією, особливу пристрась неаполітанців до звичаю презепе відзначив Й. В. Гьоте. За його спостереженнями, в усіх церквах міста можна бачити ці яселка, що представляють поклоніння пастухів, ангелів і королів. Фоном для цих композицій нерідко служив Везувій і його околиці. Гьоте спостеріг ще одну важливу деталь: «непорушні картини» Різдва під час свят встановлювали не лише в церквах, а й в палацах неаполітанських багатіїв, де вони служили засобом театральної розваги на світських бенкетах.³

У другій половині XVIII ст. загальна іконографія італійського презепе, яка передбачала показ 3 сцен (Різдво, Благівіщення пастухам, процесія волхвів) зазнала певної трансформації. Поруч з євангельськими сюжетами з'являються епізоди побутового характеру,

² Див.: Вертеп. Рождественская традиция Италии. Каталог выставки. Российский этнографический музей. СПб 9 декабря 2006 – 18 января 2007 года.

³ Goethe J. W. Italienische Reise. Goethes Werke in zwölf Bänder. – 10 Band, – Berlin, Weimar, 1966, S. 207.

у контексті яких сцена Різдва втрачає прикмети надзвичайної події. Характерна ознака неаполітанського презепе – майстерно виконані теракотові ляльки, одягнуті у різнобарвні тканини. Кожна фігурка досконала у мініатюрних деталях й наділена неповторним виразом обличчя. Загальна кількість персонажів у неаполітанському вертепі іноді наближається до тисячі. Крім обов'язкових членів Святого Сімейства, пастухів, волхвів, вола і віслюка, тут представлені різні етнічні та соціальні групи: вельможі, воїни, ремісники, жебраки, вуличні музики, старі й молоді жінки та інші типові персонажі міського ландшафту. Всі вони фігурують у сценках повсякденного життя, сполучаючи реальний час зі священною подією далекого минулого.

За словами одного з авторів каталогу, який ховається за криптонімом С. М., «Неаполітанський презепе – це правдиве відображення багатообразного барвистого людства, створене на фоні складної сценографії – справжньої антології античного часового і топографічного універсуму з горами, морськими берегами, сільськими пейзажами, ятками, класичними сценами руїн, що символізують кінець язичницького світу»⁴.

Серед найбільш цікавих експонатів виставки у Санкт-Петербурзі – презепе з Абруццо та Молізе. Його головну атракцію становлять розписні глиняні статуетки «пасквареллі». Створюючи їх, майстер Джузеппе Аволіо використовував спеціальні гіпсові форми. Після обпалення в печі статуетки акуратно оброблялись вручну, одягалися й доповнювалися різними деталями. Колоритні «пасквареллі», виготовлені митцем Аволіо, історично правдиво розповідають про те, як вбиралися мешканці регіону Абруццо у минулому.

Слід відзначити, що давнє мистецтво виготовлення різдвяних вертепів активно розвивається в Італії й в наші дні. У країні діє спеціальна Асоціація друзів презепе, при якій створений музей, де представлені кращі зразки цього художнього ремесла. Оригінальні моделі зберігаються також в багатьох регіональних музеях і приватних колекціях. Зазвичай різдвяні ляльки – пасквареллі виготовляють і опряджують одні майстри, в той час як інші працюють над сценографічними декораціями, додержуючись канонів певної регіональної школи. Поряд з традиційними матеріалами, такими як дерево, глина, гіпс, тканина, сучасні ремісники, виготовляючи різдвяні композиції, широко застосовують нові техніки і матеріали: полістирол, поліуретан, пробкове дерево, синтетику тощо. У багатьох випадках впадає в очі

⁴ Вертеп. Рождественская традиция Италии..., С. 130.

прагнення наблизити різдвяну містерію до реального життя, відтворити типовий пейзаж й фольклорну своєрідність конкретного регіону.

Крім високохудожніх, виставкових зразків, розрахованих на широку публіку, у італійців вдома зберігаються великі й малі сімейні презепе, у яких з року в рік використовують одні й ті ж фігурки, або додають до них нові персонажі й елементи декорації. Сімейні ясла встановлюють звичайно у перший день новени (дев'ятиденний період підготовки до Різдва), пов'язаний з офіційним католицьким культом. Кожного ранку у час новени італійці збираються біля хатнього презепе, запалюють свічки й читають молитви.⁵

Започаткований в Італії, звичай образотворчого зображення Різдва у формі великих і маленьких «ясел» набув широкого розповсюдження серед християнських народів Європи, що сповідують католицизм. Зокрема у Франції їх встановлюють як у храмах, так і у міських квартирах і сільських будинках. Зазвичай ці моделі прикрашають інтер'єр більше місяця аж до свята Стрітіння (2 лютого), коли їх розбирають до наступного року.

У південних департаментах Франції, де найсильніші позиції римо-католицької церкви, виготовлення різдвяних ясел (діалектні терміни – grupi, presepe, belen, nativeta тощо) й фігурок до них, котрі називаються santones, стало популярним видом народного мистецтва. Домашні ясла, часто вироблені з картону у формі ящика без кришки і передньої стінки, представляють не лише загальновідомих персонажів Святого сімейства, а й живі картинки народного побуту. Так, на фоні типово провансальського пейзажу різдвяних «ясел» легко впізнані вбрані у яскравий народний одяг мініатюрні фігурки селянина і селянки, вівчарів, торговки рибою, музики з тамбурином, рибалки, циганки-ворожки та інших. Усі ці персонажі відзначаються правдивістю побутових деталей і яскравою живописністю барвистого вбрання.

Історики мистецтва встановили, що перші сантони з опаленої глини були створені у XVIII столітті. Вже 1803 р. у Марселі проходив перший ярмарок сантонів, який суттєво посприяв розвитку цього своєрідного народного ремесла у містах Екс, Авіньон, Сент-Ремі, Обань.⁶ У цих містах до наших днів працюють цілі династії майстрів (сантоньє), які передають власні професійні секрети від батька до сина.

Ярмарок сантонів у Марселі сьогодні відбувається як справжнє свято народних ремесел. Відвідувачам і покупцям тут пропонують

⁵ Календарные обычаи и обряды в странах Зарубежной Европы. Зимние праздники. – М., 1973, С. 19.

⁶ Там само, С. 47

різдвяні ясла і сантони різних розмірів, від крихітних *santons pases*, висотою у кілька міліметрів, до чималих фігур, розміри яких дорівнюють 20 і більше сантиметрів. На різдвяних ярмарках і базарах продаються й інші святкові атрибути: свічки, ялинкові іграшки, подарунки і сувеніри.

На німецькомовних теренах (Німеччина, Австрія, Швейцарія) різдвяний вертеп відомий як krippe. Первісно цей термін означав ясла – годівницю для худоби, а згодом став прикладатися і до художніх моделей інсценізації народження Ісуса Христа (*Weihnachtskrippe*). Збереглися документи, згідно з якими у добу середньовіччя у католицьких храмах на Різдво встановлювалися «ясла» або колиски. Біля них, за свідченням гуманіста XVI ст. Страубіндера Кірхмайера, урочисто проходило літургійне дійство. В ході його дівчата і хлопці, пританцювуючи і плещучи в долоні, ходили навколо вівтаря, де було покладено дерев'яне зображення малюка – Христа. Дорослі парафіяни в цей час співали різдвяні пісні й в такт мелодії удавали, що колишать ясла з новонародженим.⁷

Евангельські сюжети розігрувалися у католицьких храмах як живими акторами, так і за допомогою ляльок. На території Австрії (м. Грац) перші церковні «ясла» відомі з 1579 р.; їх спорудили учні місцевої єзуїтської школи.⁸ Саме завдяки діяльності єзуїтів, францисканців, капуцинів, бернардинців та інших чернечих орденів у роки контрреформації з метою навчання і залучення пастви імпровізовані драматичні та пісенні сценарії різдвяних ігор з «яслами» перетворилися на стабільні тексти, що звучали в стінах храмів й під час різдвяних обходів парафіян.

Тут доречно згадати і той факт, що різдвяні ясла, встановлювані у католицьких храмах, були тим місцем, куди миряни покладали свої жертвовні дари для новонародженого Ісуса. Потім ці подарунки роздавалися тим членам церковної громади, хто цього потребував. Вірогідно, що саме звідси бере початок звичай різдвяно-новорічних подарунків.

У добу Просвітництва, відмовляючись від багатьох форм зовнішнього благочестя, римська церква була змушена виключити бутафорські презентації народження Христа з ритуалу богослужіння. Але сам звичай не зник, а перейшов у сферу народної культури і побуту: у передріздвяні дні й під час свята з макетом «ясел» стали ходити від будинку до будинку виконавці традиційних вистав і пісень – колядники.

⁷ Див.: Becker-Huberti M. *Lexikon der Bräuche und Feste*. Freiburg-Basel-Wien, 2007, S. 197.

⁸ Moser D.-R. *Bräuche und Feste im christlichen Jahreslauf*. – Graz, Wien, Köln. – 1993, S. 96.

У католицьких сім'ях Німеччини та Австрії, особливо у селах, встановлення різдвяних «ясел» на почесному місці в інтер'єрі житла практикується і сьогодні. Є місцевості, де за традицією «ясла» сьогодні ставлять замість ялинки, або встановлюють те й інше.

Мистецтво виготовлення різдвяних вертепів базується на іконографічній традиції, що наслідує відомі зразки релігійного малярства, скульптури, вітражів, листівок тощо. Сьогодні воно продовжує розвиватися у тих областях німецькомовного простору, де існують давні традиції деревообробного промислу й різьби по дереву. Зокрема, такі ремісничі центри як Екзее та Оксенбрунн відомі своїми великими *Simultankrippe* (синхронними яслами). Як і в середньовічній драмі, усі найважливіші євангельські події представлені в них одночасно, одна біля одної: благовіщення, народження Ісуса Христа, поклоніння пастухів, поклоніння королів, винищення немовлят у Віфлеємі, втеча у Єгипет, життя в Єгипті та Назареті тощо.⁹ У деяких німецьких землях, особливо католицьких, донедавна зберігалися так звані ясельні ігри (*krippendarstellungen*), коли до церкви опівночі на Різдво приходили учасники процесії, переодягнуті євангельськими персонажами, серед яких були Йосип, Марія, пастухи, ангели, святі Микола і Петро, щоб урочисто покласти у ясла вирізану з дерева і завиту у білі пелюшки фігурку дитини.¹⁰ Синтез давніх традицій й нових тенденцій у мистецтві моделювання різдвяних вертепів можна простежити на щорічних виставках у Мюнхені й Зальцбурзі, а також у спеціальному музеї релігійної культури у селищі Тельгте (земля Вестфалія).

Традиція різдвяних «ясел» глибоко закорінена у західних слов'ян, що сповідували католицизм – чехів, словаків, поляків. Як і в Італії, у них цей звичай первісно утвердився у просторі храмів. Готуючись до Різдва, у вівтарній частині споруджували об'ємну модель Віфлеємського хліва, де на тлі орієнтального пейзажу поміщали фігурки Божої Матері з немовлям, Йосипа, пастухів, вола, вівці та інших. На свято Трьох Королів (Богоявлення) до них додавалися фігурки волхвів або трьох східних владик, які приходили вклонитися Христу зі своїми дарами – золотом, міррою і фіміамом.

Перші різдвяні ясла на землях Чехії, як простежили історики, були встановлені 1560 р. єзуїтами у костелі св. Климента на празькому Старому місті.¹¹ У наступні століття виготовленням цих хра-

⁹ Moser D.-R. *Bräuche und Feste im christlichen Jahreslauf*. – Graz, Wien, Köln. – 1993, S. 96.

¹⁰ Календарные обычаи и обряды... М., 1973, С. 150.

¹¹ Langhammerová J. *Lidové zvyky*. – Typo © Vladimír Vimr. 2004, S. 276.

мових скульптурних композицій, як правило, займалися професійні різьб'яри по дереву. Майстерно вирізаючи у повний людський зріст фігури учасників і свідків Божого народження, розмальовуючи і вибираючи їх у відповідні шати, вони прагнули досягнути ефекту максимальної реалістичності й благоговійної причетності до священної події.

Звичай костельних вертепів (betlemy) був скасований у Чехії 1792 р. за розпорядженням прагматичного цісаря Леопольда II, який проводив у життя свою прогресивно-просвітницьку програму. При цьому імператор брав до уваги думку вищого кліру, що прагнув відвернути паству від надто наївного і уречевленого трактування теми містерії Божого народження.¹² Вийшовши за межі храмів, давній звичай перейшов у побут міських і сільських мешканців.

Пристаюючи до смаків широкої аудиторії, професійні й аматорські ремісники почали виготовляти різдвяні ясла невеликих розмірів, які могли легко переносити з місця на місце і дорослі, і діти. Їх майстрували з дерева, паперу, фольги, хутра та інших підручних матеріалів. Крім обов'язкових релігійних персонажів у селянських бетлемах нерідко моделювалися фігурки соціального і побутового плану, виготовлені з дерева, глини чи картону. На багатьох різдвяних моделях, що дійшли до наших днів, можна бачити зображення віфлеємської звізди й ангела, який несе у руках циту з Біблії «Gloria in excelsis Deu» (Слава Богу на небесах). Декоративним фоном, на якому зображувалася подія Різдва, часто служили фантазійні міські вулиці і палаци, костели, гірські ландшафти, море тощо.

У деяких місцевостях Чехії побутували великі вертепні композиції, що включали 250 людських фігурок, 400 фігурок овець, 200 корів та більше 200 дерев.¹³ З XIX до перших десятиліть XX століття функціонували окремі бетлемарські ремісничі центри, продукція яких відрізнялася регіональними прикметами. Зокрема, моделі з округа Пльзня славились своїми ошатно вирізаними дерев'яними фігурками у барвистих національних костюмах, у м. Пришбрама виготовляли «ясла» з рухомими ляльками, у східній Моравії традиційно Різдво малювали на дерев'яних дошках і т. ін. Особливий тип становлять музичні вертепні скриньки, у яких візуальна картина супроводжувалася «ангельською музикою».

¹² Langhammerová J. Lidové zvyky. – Typo © Vladimír Vimr. 2004, S. 277.

¹³ Календарные обычаи и обряды... – М., 1973, С. 229.

До 60-х років минулого століття у Краліках працював останній різьбяр, представник традиційної бетлемарської школи Йозеф Шварцер. Зазвичай він вирізав фігурки, а його жінка їх розмальовувала.

Сучасні чеські майстри виготовляють вертепи зі скла, кераміки, текстилю, кукурудзяного листя, печива та інших матеріалів. Для демонстрації цих артоб'єктів у час Різдвяних свят влаштовують виставки у галереях і художніх салонах. У Чехії існує самостійний музей яселок в общині Требесовіце під Оребем. Кращі зразки традиційного мистецтва представлені й у колекціях народного музею Праги.

Близько семи віків нараховує історія вертепу – *szopku* на теренах Польщі. Вперше її встановили на Різдво у краківському костелі св. Андрія на початку XIV ст.¹⁴ Писемні пам'ятки засвідчують, що тривалий час фігурки учасників євангельських подій розміщалися біля костельних «ясел» нерухомо. Але згодом, для популяризації шопки, у монастирях францисканців, реформаторів, бернардинів були запроваджені рухомі фігурки, подібні до лялькового театру. Під склепінням храму парафіянам показували не лише біблійні, а й побутові сценки: п'яні селяни б'ються палицями, шинкарка танцює із залицяльником, муштрою займаються солдати, чорт воює зі смертю, лісоруби тягнуть стовбур дерева тощо. Оповідаючи про подібні вистави, їх свідок – польський автор XVIII ст. Я. Китович відзначав, що вони нерідко супроводжувалися небажаними ексцесами, коли храмовий служка був змушений вгамовувати розбурхану публіку батогом. Ось короткий уривок з цього тексту: «...одні перед одними валилися на купи, другі, швидко скакаючи з лавок і вітварів, падали одні на одних, вдаряючи собі лоби, боки, руки і ноги...».¹⁵ Аби припинити безчинства, духовна влада наприкінці XVIII ст. заборонила такого роду видовища у костелах, залишивши в них лише нерухомі різдвяні моделі.

Упродовж наступних століть, розповсюджуючись у побутовій сфері, традиція виготовлення *шопок* у Польщі піднімається на рівень високо розвинутої галузі народного мистецтва. Вже у першій половині XIX ст. сформувався базовий тип польських різдвяних ясел у трьох характерних варіантах:

1. Будівля, складена з двох башт, прибудованих до розташованої посередині низької споруди, критої соломою.

2. Дві вежі, прибудовані по боках до будівлі з фантазійним дахом, розташованої над стаєнкою, вкритою соломою.

¹⁴ Szymanderska H. *Polskie tradycje świąteczne*. Warszawa, 2003, S. 73.

¹⁵ Witkowski Cz. *Doroczne polskie obrzędy I zwyczaje ludowe*.- Kraków, 1965, S. 14.